

Kullamaa ajaloomõistatused

Kirjalike allikate nappus on Läänemaa vanemas ajalukku jätnud palju valgeid laike. Eriti paistab selliste laikude, ajaloomõistatustega silma Kullamaa.

Teatavasti jagunes muistne Läänemaa seitsmeks kihelkonnaks. Kuus neist olid Soontagana, Pärnu-Jaagupi (Corbe), Lihula, Hanila, Karuse ja Ridala. Seitsmenda kihelkonna nime ei teata. Ajaloolaste arvates hõlmas just see kihelkond enda alla Kullamaa, arvatavasti aga ka Märjamaa ja Vigala alad.

Kihelkondade tuumikusse, kõige tihedama asustusega piirkonda, määrati tavaliselt keskne linnus. Nii oli see Lihulas ja Ridalas, kus 3–4 kilomeetri raadiuses ümber linnuse paiknes kümnekond küla.

Ka Vatla linnuse tagamaa on suhteliselt küladerohke. Tõsi, soosaarel asunud Soontagana linnusest jäävad linnuse aegsed külad veidi eemale, ometi leiame sealseski, kantsile lähimas piirkonnas hulga muinas-külasid.

Kullamaa on aga lugu kummaline. Sealse Rohumäe linnuse lähikonnast on arheoloogid avastanud üksnes ühe muistse küla jäljed. See küla paiknes praeguse Kullamaa ja Risti-Virtsu maantee vahelisel alal, vaevumärgataval kõrgendikul, mille rahvapärane nimi oli „Tartu mägi“.

Kõik teise Kullamaa kihelkonna muinaskülad jäävad juba linnusest 4–5 kilomeetri kaugusele.

See asjaolu tekitab paratamatult küsimuse, kas Kullamaal polnudki tegu üksnes kohalikele ülikule kuulunud

ÜLESKUTSE

Mati Mandel

MTÜ
Keskaegne Lihula

ning vaid tema suguvõsale ja kaaskonnale mõeldud kantsina.

Läänemaa linnuseid on arheoloogid kaevanud vaid väga väikeses ulatuses. Ometi teatakse neist ühteist. Teame, et Kullamaa linnus on ehitatud teiste linnustega võrreldes suhteliselt hilja, ilmselt alles 12. sajandil.

Kullamaa kihelkonnas on aga piirkondi, mis olid asustatud juba hoopis varem, Maidla näiteks 5.–6. sajandil, Väike-Kalju hiljemalt 9.–10. sajandil, Rõuma juba ajaarvamise vahetuse paiku.

Kihelkonnas leidub veelgi vanemaiaid asustustajälgi. Pähklast on leitud umbes 3000 aasta vanune pronksist odaots.

Pronksiaegse asula jäljed avastati ka Kullamaa veehoidla kallastel. Mitmelt poolt Kullamaa kihelkonnast on saadud isegi üksikuid kiviaja esemeid, kindlad asulajäljed on küll siiani leidmata.

Kiviajal ja pronksiajal oli inimene siiski liikuv ja Kullamaa keskuse asustamisega tolleaegse elu järgel suurt pistmist pole.

Kui Kullamaa linnus ehitati 12. sajandil, kas siis ongi tegu alles nii hilja asustatud paiga-

Maidla ülikupaari haud. Mehematus (parempoolne) on juba muiste segamini pööratud ja rüüstatud. ERAKOGU

ga? Või elati „Tartu mäe“ külas siiski juba varem ning alles 12. sajandil kerkis siin esile nimekas pealik, kes rajas linnuse ning asus kihelkonda oma võimu alla ühendama?

Kui see nii oli, tekib uusi küsimusi. Kuidas kulgesid Kullamaa üliku suhted kihelkonnas juba varem olemas olnud esinduslike ülikute ja pealikega, näiteks Maidla omaga?

Maidla kalmete uurimistulemused näitasid nimelt, et seal on tegu olnud pikaajalise ning kindlasti tähtsat rolli omanud

ülikuperega, kelle sõnal pidi kihelkonna asjade ajamisel olema tähtis osa.

On selgunud, et Maidla oli juba 11.–12. sajandil kujunenud sepatöö keskus, kus ei valmistatud mitte üksnes lihtsaid raudesemeid nagu needid, noad, naastud, hobusesuitsed ja vikatid, vaid isegi relvi, sealhulgas üht kindlat tüüpi damastseeritud teramikuga odaotsi.

Maidla ülikupere tähendusest räägib kogu rikkalik kal-

mematerjal, eelkõige aga matmispaiaga viimaste, juba põletamata sängitatud matusterikkad panused.

Üks mõistatusi on ka mõned selles kalmes juba muiste segamini pööratud ja paljaks röövitud hauad. Miks ikkagi olid ühte hauda ja ilmselt korraga maetud abielupaari luudest segamini pööratud vaid mehe omad?

Kas siin ikkagi oli tegu lihtsalt hauarööviga? Või hoopis Kullamaa üliku kätemaksuga tõrksale Maidla ülikule? Mis siis, et alles surmajärgse kätemaksuga?

Baselged on lood ka kuulu Kullamaa Lodede suguvõsa resideerumise Kullamaal ja asumise Kullamaalt Koluverre.

Kohe pärast Eesti vallutamist, 1228. aastal moodustas Riia peapiiskop Saare-Lääne piiskopkonna. Siis sai Kullamaa ka piiskopi asetäitja stiftifoogt Johannes de Lode residentsiks, piiskop ise aga resideeris Lihulas.

Kuna Johannes de Lode pojad Odewardus ja Heinrich ei allunud enam uuele Saare-Lääne piiskopile Heinrich I-le, saatis see tõrksaid alamaid korrale kutsuma Ordu väed.

Ordu olevatki 1234. aastal Kullamaa linnuse hävitanud ning sealsed vasallid ja vastristitud 1000 marga hõbedaga maksustanud.

Sellega seoses kerkibki esile järgmine Kullamaa seostuv mõistatus: millise linnuse hävitasid Ordu väed?

1974. aastal Rohumäe linnusel tehtud kaevamistel ei leitud mingeid jälgi ei põhjalikust

hävitusloost ega ka Lääne-Euroopast pärit esemeid, samuti mitte nende katkendeid, mida Lodede suguvõsal kindlasti oli.

Niisiis ei pesitsenud Loded Rohumäe linnusel. Aga missuguses linnuses nad siis resideerisid?

Siinse kirjutise autor on oletanud, et Lodede esimene linnus paiknes hoopis kõrgendikul, kirikust sadakond meetrit edelas, kus on mitusada aastat asunud pastoraat. Sellel kõrgendikul tänava 26. aprillil tehtud proovikaevamised näitasid, et kohas on tõesti eksisteerinud ulatuslik kiviehitus.

Kogutud leidud: pottkahlite tükid, keraamika ja valatud klaasi killud siiski varakesk-aega ei kuulu. Lahtikaevatud kiviehitise jäänused pärinevad ilmselt varasemast pastoraadihoonest.

Miski ei välista aga, et too pastoraat poleks ehitatud hävitatud Lodede linnuse varemeile. Niisiis ei tõestanud need väikesed kaevamised varasemat oletust ega lükanud seda ka ümber. Et selgitada, kas pastoraadimäe võis 13. sajandil asuda Lodede linnus, mis tõenäoliselt sai olla tornlinnus, on vaja mõnevõrra ulatuslikumaid uurimistööid.

Ajaloolase Kalev Jaago oletust mööda hakkasid Loded pärast Orduvägede lahkumist ehitama uut linnust Koluverre.

Paraku pole Koluvereski siiani avastatud 13. sajandi ehitust. Ka linnuse juures tehtud kaevetöödel ei paljandunud 13.–14. sajandi kultuurkihti. Nii et mõistatusi jätkub ka Lodede seoses.